

Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalılarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)*

Debates and Recommendations with Epidemic Diseases on during Assembly Budget Negotiations (1914-1918)

Sibel Yazıcı**

Öz

Osmanlı Devletinde salgın hastalıklar daha Birinci Dünya Savaşı öncesi halk sağlığını tehdit eder boyuttaydı. Öyle ki Balkan Savaşının yenilgi sebepleri arasında kolera salgını önemli nedenlerden biriydi. Savaşın sona ermesiyle tıfus salgınları ülkenin hemen her yerinde görülmeye başlamıştı. Bu noktada hükümet, Balkan Savaşlarının tecrübesiyle halk sağlığı adına önemli adımlar attı. Bunlardan biri Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçesi'nin 1913 yılında bağımsız hale getirilmesi idi. Hükümet böylece salgın hastalıklarla mücadelenin etkinliğini arttırmaya çalıştı. Meclis-i Mebusan bu durumu insan sağlığına verilen değerin artması olarak değerlendirerek takdirle karşıladı. Kanun-ı Esasi'nin 80. Maddesine göre Meclis-i Mebusan'ın görevlerinden biri bütçeyi değerlendirmek ve onaylamaktır. Meclis bu yetkisine bağlı olarak Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçe görüşmelerinde, salgın hastalık tehdidinin dikkate alınması konusunda yetkililere uyarılarda bulunarak alınan önlemlerle ilgili bilgi istedi. Özellikle bütçedeki tahsisat miktarının artmasına rağmen salgın tehdidinin sürekli büyümesi Meclis tarafından endişeyle karşılandı. Bütçe görüşmeleri sırasında salgın hastalıklara yönelik, mebuslar tarafından dile getirilen sorunlar arasında; tabip sayısı ve hastane imkânlarındaki yetersizlik, tecrübeli eleman eksikliği, ahlaki bozukluk ve buna bağlı olarak yasal tedbirlerin alınmaması, bataklıkların kurutulmaması ve belediye hizmetlerinin yetersizliği dile getirilenlerdendi. Meclis, Birinci Dünya Savaşı boyunca salgın hastalıklarla mücadele etmek üzere Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesinin artırılmasına onay verdi. Bununla birlikte içinde bulunulan ekonomik, askeri ve ahlaki şartlar mücadelenin istenen seviyeye ulaşmasını engelledi.

Anahtar Kelimeler: Salgın hastalıklar, Meclis-i Mebusan, Birinci Dünya Savaşı, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi.

Abstract

The epidemics in the Ottoman State are more threatening to public health before the First World War. Cholera outbreak among the reasons for the defeat of the Balkan Wars is one of the important reasons. After the war, typhus outbreaks were seen all over the country. The government has taken important steps towards public health with the experience of the Balkan Wars. Before the outbreak of the first World War 1913 in year allocated the budget of the General Directorate of Health (Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye). The situation was evaluated as an increase in the value given to human health in Assembly. 80 of the Constitution (Kanun-ı Esasi). According to the article, the assembly was authorized to audit the budget. During the war, parliament has warned authorities to consider the threat of epidemics in general directorate of health during talks. On the other hand, authorities have asked for information about what is happening about the disease. Despite the increase in the amount allocated from the budget, the continued growth of the threat of epidemics was assembly of alarmed. Among the problems mentioned by the mebus in budget negotiations for epidemics; lack of doctor and hospital facilities, a lack of experienced staff, moral disorder and not taking legal measures, not drying the marshes, and improving the conditions of municipalities. Parliament controls budget against epidemics but under the heavy economic, military and moral conditions of First World War, it did not achieve the desired level of struggle.

Keywords: Epidemic diseases, The Assembly, The First World War, General Directorate of Health.

* Bu çalışma, 2nd International Congress on The Turkish History of Medicine (25-29 October, 2018) da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** (Öğr. Grv. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, syazici@aku.edu.tr; ORCID: orcid.org/0000-0002-1238-0720

Kaynak Gösterme: Yazıcı, S. "Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalılarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 5 (2019): 70-92.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca gördüğü en büyük yıkım ve ölüme neden olurken salgın hastalıklar tabloyu ağırlaştırılan sebeplerden biridir. Emraz-ı sâriye olarak adlandırılan salgın hastalıklar emraz-ı müstevliye hâline gelerek sadece cepheleri değil cephe gerisini de etkileyerek pek çok insanın ölümüne ya da sağlıksız olarak yaşamını sürdürmesine neden olmuştur. Dolayısıyla salgın hastalıklar savaşın arka planını oluştururken aynı zamanda ülkelerin askeri, sosyal, ekonomik, sosyolojik, siyasi açılardan etkileyen çok boyutlu bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de üzerinde pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen hala araştırılmaya devam edilen bir meseledir.

Osmanlı Devleti'nin en önemli karar organlarından biri Meclis-i Mebusan'dır. Kanun-ı Esasi'nin 53. Maddesi'ne göre Meclis yasamadan yani kanun yapmaktan sorumludur. Ayrıca Kanunu-ı Esasi'nin 80. Maddesine göre Meclis'in bir diğer görevi hükümet tarafından hazırlanan bütçeyi değerlendirmek ve onaylamaktır. Meclis-i Mebusan'a bu yetki II. Meşrutiyetle birlikte verilmiştir¹.

Sağlıkla ilgili önemli bir adım 1 Mart 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından atıldı. Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi çıkarılan muvakkat bir kanunla bir teşkilata ve müstakil bir bütçeye kavuşturuldu². Müdüriyetin bütçesi 1914 yılından itibaren Meclis tarafından denetlenmeye başlandı. Birinci Dünya Savaşı boyunca faaliyetlerine devam eden Meclis, halkın karşı karşıya kaldığı salgın hastalık tehlikesini bütçe görüşmeleri sırasında dile getirerek yetkililerden bilgi almak suretiyle üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalıştı.

1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıkların ortaya çıktıkları dönemden itibaren hep var olduğu fakat savaşlarla etki alanlarının genişlediği bilinen bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin 19. y.y'dan itibaren girdiği savaşlar; 1854 Kırım, 1877-1878 Osmanlı- Rus, 1897 Osmanlı-Yunan, 1912-1913 Balkan Savaşları ve en nihayet Birinci Dünya Savaşı bu etkiyi arttıran nedenler arasındadır. Örneğin

¹ Kanun-ı Esasi'nin 1909'da değişiklik yapılan 80. maddesine göre; "Masarifat-ı umumiye muvazene kanununda gösterildiği vechile Heyet-i Meb'usan'da tedkik olunduktan sonra mikdarına vükelâ hazır olduğu halde mebusanca karar verilir. Buna karşılık olacak vâridâtın keyfiyet ve kemîyet ve suret-î tevziî ve tedarikî vükelâ huzuruyla tayin" edilirdi. *Düstur*, II. tertip, 1. Cilt, Dersaadet: Matbaaa-i Osmaniye, 1329, s. 643; Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 27.

² 1878 yılında kurulan Cemiyet-i Tıbbiye Mülkiye'nin yerine 1908 yılında Meclis-i Umuru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye kuruldu. Aynı yıl içerisinde lağvedilen Meclis, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne dönüştürüldü. *Düstur*, II. Tertip, 5. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1332, s. 115-117; İnci Hot, *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Salgın Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2001, s. 4.

frengi 1829'da Rus orduları tarafından bulaştırılmış, hastalık ordunun savunmada kaldığı yerlerde mahalli kalmış fakat askerlerin terhis ve yer değiştirmelerine bağlı olarak yayılmıştır³.

Salgın hastalıkların etkisini arttırmasında yoksulluk ve gayr-ı sıhhî durum önemli nedenler arasındadır. Bu konuya dikkat çekenlerden biri Alman Ernst J. Christoffel olup 1909 yılında Malatya'da karşılaştığı manzaranın sebeplerini; kötü yönetim, vergilerin yüksekliği, çiftçilerin baskı altında tutulması ve ulaşımın yetersizliği olarak belirtmektedir. Dolayısıyla bölgede açlık ve sefaletin mevcut olması, bütün Asya Türkiye'sinin salgın hastalıklarla sarsılmasına neden olmuştur⁴.

Osmanlı Devletinde salgın hastalıklar daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde halk sağlığını tehdit eder boyuttadır. 1890'lı yıllarda büyük bir kolera salgını memleketi kasıp kavurmuş⁵ Osmanlı Devleti sağlık işlerini yürütmesi için dışardan Doktor Bongowsky'i getirerek önlem almaya çalışmıştır⁶. Fakat bu konuda yeterli başarı gösterilememiş olacak ki Balkan Savaşlarının yenilgi sebepleri arasında kolera salgını önemli nedenlerden biridir⁷. Savaşın sonra tifüs salgınları ülkenin hemen her yerinde, özellikle de Konya ve çevresinde görülmüştür⁸. Hastalığa yakalanan askerlerin taşıyıcı olarak Anadolu'nun her yerine hastalıkları götürmeleri salgınların etkisini arttıran bir durum ortaya çıkarmıştır⁹.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarının tecrübesiyle halk sağlığı adına önemli adımlar atarak 1913 yılında Vilayeti İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi'ni yürürlüğe koydu. Bu nizamname memleket tabipliğini ya da genel ifade ile sağlık teşkilatlanmasını daha iyi organize etmeyi hedeflemekteydi. İkinci önemli adım, il merkezlerinde "Sıhhiye Müdürlükleri" kurulmasıydı. Diğer bir önemli adım ise ilçe ve kasabalardaki sağlık sorunlarının görüşülüp, gerekli girişimlerin yapılmasını sağlayıcı ve bir tür toplum katılımını sağlayan "Sıhhiye Meclisleri"nin faaliyete geçirilmesiydi. Nizamname doğrultusunda 1913 yılından itibaren il merkezlerinde sağlık müdürlükleri kurularak başta koruyucu ve çevre sağlığı hizmetleri olmak üzere il

³ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 45. Frenginin Avrupa'dan Osmanlı ülkesine nasıl geldiğine dair farklı görüşler ileri sürülmekte; kimileri İspanya'dan sürülen Yahudilerin hastalığı ülkeye bulaştırdığını, kimileri ise savaşlar yoluyla hastalığın Osmanlı ülkesine geldiğini belirtmektedir. Bkz. Mehmet Karayaman, *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 1.baskı, İzmir, 2008, s. 176.

⁴ Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2006, 205-228, s. 206.

⁵ Hicaz'da 1890 ve 1891 tarihlerinde ortaya çıkan kolera vakasının tüm Osmanlı topraklarına yayılmasını engellemek için ülke genelinde bulunan vilâyetlerde sağlık komisyonları oluşturularak önlemler alınmıştır. Nursal Kumaş, "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl: 12, Sayı: 21, 2011/2, s.216.

⁶ Şerafettin Mağnumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Hatıraları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, (Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Cahit Kayra), Boyut Kitapları, 2008 İstanbul, s. 10.

⁷ Selda Kılıç, "I. Balkan Savaşı Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (Kolera Salgını)", *IX. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2005, s. 11-12.

⁸ Oya Dağlar, *War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire(1912-1918)*, Haarlem: SOTA 2008, s. 160.

⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 10.

genelinin tüm sağlık işlerinden idari yönden Sıhhiye Müdürleri sorumlu hale getirildi. Sıhhiye Müdürleri ildeki fabrika vb. işyerlerinde çalışan işçilerin sağlık durumlarıyla ilgili denetlemeler yapmakla da yükümlüydüler¹⁰.

Balkan Savaşı sonrası alınan bir diğer önemli sağlık tedbiri 13 Nisan 1914 tarihinde Hıfzıssıhha Müdürü Dr. Reşat Bey'in hazırladığı, bulaşıcı hastalıkların salgın haline gelmeden tedbir alınmasını amaçlayan 65 maddelik "Emraz-ı Sariyye ve İstilaiye Nizamnamesinin" yürürlüğe konulmasıydı. Nizamname salgın hastalıkları tanımlamanın yanı sıra yayılmasını engelleyecek tedbirleri belirtmekte, hastalık şüphesi durumunda başta belediye, polis merkezi veya jandarmaya haber verilmesi mecburi kılınmaktaydı¹¹. 17 Nisan 1914 tarihinde Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir tezkerede askeri birliklerde görülen koleraya karşı fenni ve tıbbi önlemler alınması, bunun için askeri tabiplerle mülki tabiplerin önceden olduğu gibi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nde ortak karar almaları ve ondan sonra salgın mahalline gitmeleri bildirilmekteydi¹².

Dolayısıyla Osmanlı Devleti salgın hastalık tehlikesini daha Birinci Dünya Savaşı öncesi toplum varlığını tehdit eder bir mesele olarak görmüştür. 1914 yılı Sıhhiye Bütçe görüşmelerinde meselenin önemine dikkat çeken Kengiri (Çankırı) Mebusu Fazıl Berki Bey bir ülkedeki asıl sermayenin insan olduğunu vatanın muhafazasının yalnız bu ahalinin sıhhatinin "berkemal olmasına" bağlı bulunduğunu belirterek bunun farkında olan milletlerin varlıklarını sürdürmeye devam ettiklerine dikkat çekmiştir. Nitekim Balkan Devletleri asırlarca Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış olmasına rağmen kuvvetleri ve sıhhatleri yerinde olduğu için gün gelip ayaklanabilmiştir. Dolayısıyla Meclis için sağlık konusu "istiklali siyasetten, istiklali iktisadiden" çok daha önemli bir meseledir. Dahası salgın hastalıklara karşı yeterli önlem alınmadığı takdirde düşmanın tek kurşun atmadan ülkeyi işgal edebileceği belirtilmiştir¹³.

Meclisin konuya yaklaşımı salgın hastalıkların önemini ve konuya duyulan hassasiyeti ortaya koyar niteliktedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın elverişsiz koşulları ki; iklim¹⁴, beslenme ve göçler ordu birliklerini ciddi anlamda salgın hastalık tehdidiyle karşı karşıya

¹⁰ Erdem Aydın, "IX. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15(15) 2004, s. 201-202.

¹¹ *Düstur*, II. tertip, 6. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire 1334, s. 585-601

¹² Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar* 6, İstanbul 1998, s. 228.

¹³ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 407.

¹⁴ İklim şartları salgın hastalıkları tetikleyen sebepler arasındadır. Kolera mikrobu en fazla sıcak ve nemli ortamlarda kirli sular vasıtasıyla yayılmaktadır 1895 yılı mayıs ayında Tarsus'ta patlak veren kolera salgınının yayılmasında sıcak, nem ve kirli sular en önemli etkenlerdendir. Berdan Irmağı'ndan ayrılan ve şehrin içinden geçen üç adet kanal şehrin doğusundan, ortasından ve batısından geçerek bütün şehri kat ederken her geçtiği yerde kirlilik oranı artmaktadır. Dahası bu kanalların suyu halk tarafından kullanılmakta, bu da hastalıklara davetiye çıkarmaktadır. Oysa suların şehre uzak kuyulardan ya da nehrin en gerisinden alınması, ayrıca kaynatılarak içilmesi yönünde halka duyurular yapılmış, hatta normal kanal suyu içmek yasaklanmıştır. Ancak bu kanalların sularının kullanılması bir türlü önlenememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sacit Uğuz, "1895 Tarsus Kolera Salgını", *History Studies International Journal of History*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı 2012, s. 440.

bıraktı¹⁵. Genelkurmay Askeri Arşiv kayıtlarına göre Birinci Dünya Savaşı'nda hastanelere başvuran asker sayısı 2 milyon beş yüz bin iken tüm cephelerde hastalıktan ölen asker sayısı 330 bindi¹⁶. Salgın hastalıkların dağılımı incelendiğinde sırayla; tifüs, dizanteri ve sıtmadan ölümlerin yüksek oranda olduğu ortaya çıkmaktadır. Hastalıklar ordu birliklerinin erimesine neden olurken¹⁷ cephe gerisinde bulunan halkta salgın tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.

2. Sıhhiye Müdüriyeti Umumiye Bütçe Görüşmelerinde (1914-1918) Salgın Hastalıklar

Sıhhiye Nezareti Bütçesi'nin 1914-1918 yılları arasındaki miktarı ve genel tahsisat içindeki oranlarına bakıldığında Birinci Dünya Savaşı boyunca sürekli bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Savaşın yarattığı sıhhi sorunlar ve en önemlisi salgın hastalıklar bu artışa neden olan durumlar arasındadır. Sıhhiye Nezareti'nin ödemeler içinde aldığı pay, toplam tahsisat oranlarına göre aldığı payın altında kalarak % 0.2 ile % 0.4 arasında olduğu görülür (Tablo 1).

Tablo 1: Sıhhiye Nezareti'nin 1914-1918 Yılları Arasında Bütçe Tahsisatları, Gerçekleşen Ödemeler, Tahsisatın Gerçekleşme Oranı, Tahsisatın Toplam Tahsisatlar İçindeki Oranı, Ödemelerin Genel Ödemeler İçindeki Oranı

Mali yıllar	Sıhhiye nezareti için bütçe tahsisatı (kuruş)	Sıhhiye nezareti için ödenen kuruş (kuruş)	Ödemelerin tahsisatlara oranı (%)	Tahsisatın genel tahsisat içindeki oranı (%)	Ödemelerin genel ödemeler içindeki oranı (%)
1330/1914-1915	12.755.830	12.377.315	97.0	0.3	0.2
1331/1915-1916	15.255.006	19.509.365	127	0.4	0.3
1332/1916-1917	24.126.998	23.961.083	99.3	0.6	0.4
1333/1917-1918	36.917.678	-	-	0.6	-

Kaynak: Öztel, *a.g.e.*, s. 307.

2.1. 1914-1915 (1330-1331) Yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçe Görüşmeleri

Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin müstakil bir bütçeye kavuşturulması Meclis-i Mebusan tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Zira çıkarılan kanun insan sağlığına verilen değerin artmasıydı. Zira memlekette sıtma, frengi, verem nedeniyle pek çok insanın hayatını kaybettiği ve kaybetmeye devam ettiği hatta Avrupa'da yok derecesinde olan kızıl, kızamık, çiçek gibi hastalıklardan hâlâ

¹⁵ Özdemir, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶ Özdemir, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁷ Özdemir, *a.g.e.*, s. 147.

çocukların öldüğü Çankırı Mebusu Fazıl Berki Bey tarafından dile getirilerek atılan adımın yerinde bir karar olduğu belirtildi¹⁸.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesinin bağımsızlaştırılması önemli bir gelişme olsa da bütçe sorunları çözme açısından yeterli değildi. Zira toplanan 30 milyon liralık verginin ancak 120 bin lirası Sıhhiye Bütçesi için ayrılmıştı¹⁹. Sıhhiye Müdür-i Umumisi Esat (Işık) Paşa²⁰ bütçenin yetersizliğini kabul etmekle birlikte içinde bulunulan şartlarda bundan daha fazlasını istemenin mümkün olmadığını belirtti. Üstelik bütçenin elli yıl içerisinde arttırılma imkânı da yoktu. Bu nedenle mevcut hükümetin de elli yıl devam edemeyeceği düşünülerek buna acil çare bulunması gerektiğini belirtti. Esat Paşa'nın önerisi halktan sıhhiye vergisinin tahsis edilmesiydi. Aksi halde vatanın bu sıhhsizlik içerisinde yaşaması mümkün gözükmemekteydi²¹.

Daha Birinci Dünya Savaşı öncesi içinde bulunulan şartlar ve imkânsızlıkların en yetkili ağızdan ifade edilmesi ve meselenin bütçeye tekabül etmesi bir grup mebusu harekete geçirdi. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesinin arttırılması için Çankırı Mebusu Fazıl Berki, Divaniye Mebusu Sami, Canik Mebusu Talat Beyler Said Halim Paşa Hükümeti'ne bir takrir (önerge) sundu. Takrirden "...gelecek seneki sıhhiye bütçesinin gerek başka taraftan iktisat etmek, gerekse yeni bir matrah bulmak suretiyle hadd-i layığına ifrağı" istenmekteydi. Meclis tarafından istek yerinde bulunarak takririn Hükümete havalesi kabul edildi²².

Hükümet, 1914 yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesini 5 milyon 180 bin kuruşluk tahsisat-ı munzama (ek tahsisat) ilavesiyle birlikte 14 milyon 800 kuruşa çıkarmıştı. Balkan Savaşları sonrası terk edilen bölgeler için ayrılan pay bütçeden düşüldükten sonra geriye 13 milyon 396 bin kuruş kalmış, bu miktar yeni teşkilatlanma için harcanmıştı. Fakat miktar yeterli gelmemiş olacak ki müstakil sancak ilan edilen Antalya'da²³ bir sıhhiye müdüriyetinin mevcut olmadığı bölge mebusu Mehmet Fuat Hulusi Bey tarafından dile getirildi. Meclis'e sunduğu takrirden bölgesinde Sıhhiye Müdüriyeti teşkilatı kurulmasının hayati bir mesele olarak telakki edilmesi gerektiğini belirtti²⁴. Zira sıhhiye müdüriyetleri buldukları bölgenin başta aşı işlemleri, temizlik işleri, bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele, tecrithanelerin

¹⁸ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II s. 407.

¹⁹ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II s. 407.

²⁰ 16 Nisan 1865'te İstanbul'da doğdu. Babası "Şûrâ-yı Devlet" azası Vezir Arif Paşa'nın oğlu Neşet Bey, annesi Gürcü Yusuf Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dır. 1879 senesinde Mekteb-i Tıbbiye-î Şahâne'nin gündüzlü bölümüne kaydolan Dr. Esat Bey, ihtisasını Fransa'da göz alanında tamamladıktan sonra ülkesine döndü. 1914 yılından itibaren yaklaşık dört yıl kadar Sıhhiye Müdür-i Umumiliği görevinde bulundu. Bilgi için bkz. Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 7-19.

²¹ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 409.

²² MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 412.

²³ "Teke Sancağının Muhassasat-ı Hazırâsı ile Müstakil Liva'ya Tahvili Hakkında Kanun"; *Düstur*, II. Tertip, 6. Cilt, s. 974.

²⁴ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, s. 410.

yapılması, çocuk doğum ve ölümlerinin takibi gibi halk sağlığını yakından ilgilendiren işlerden sorumluydu²⁵.

Mecliste dile getirilen sorunlardan biri memleketteki tabip sayısındaki yetersizlikti. Oysa tabip sayısının arttırılabilmesi için Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi'nin 4. Maddesine, tabip olmayan yerlerde belediye tabiplerinin hükümet tabipliği vazifesiyle yükümlü hale getirileceği belirtilmekteydi²⁶. Belediye tabipliği 1861 tarihli Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname'nin 15. maddesi uyarınca bir tür Sağlık Bakanlığı işlevini gören Mekteb-i Tıbbiye Nezareti tarafından kurulmuştu. Amaç taşradaki belediyelere hekim istihdam etmektir²⁷. Buna rağmen tabipliklerin boş bulunması özellikle salgın hastalıklarla mücadelede sıkıntı yaratan bir meseleydi. Hudeyde Mebusu Hakkı İlhami Bey bölgesindeki halkın hummayı habiseyle mücadele ettiği halde belediye tabipliğinin altı aydan beri boş olduğuna dikkat çekerken Zor Mebusu Mehmet Nuri Efendi'de benzer bir problemi Meclis'te dile getirdi. Sıhhiye Umumi Müdürü Esat Paşa, 1914 yılı itibarıyla 33 vilayet, 54 kaza, 565 nahiye ve 1369 merkeze karşın tüm tabip sayısının sadece 575 kişi olduğunu dolayısıyla her yere tabip gönderilmesinin mümkün olmadığını belirtti.²⁸

Tabip sayıları kadar tabiplerin tayin bölgelerine gitmemeleri veya gidememeleri Meclis'te dile getirilen bir diğer sorundu²⁹. Bu durumdan özellikle merkeze uzak bölgelerin mebusları şikâyetçiydi. Esat Paşa, tabiplerin tayin bölgelerine gidememe nedenlerinden birinin sıhhiye bütçesinde tayinler için harcırah kaleminin mevcut olmayışını ifade etti. Her ne kadar tayinlerle ilgili masraflar Dâhiliye Nezareti'nin tahsisat kısmından karşılanmaktaysa da tahsisatın yetmemesi halinde özellikle uzak bölgelere tabip sevki mümkün olmamaktaydı. Esat Paşa bu noktada Dâhiliye Nezareti'nin harcırah kalemine 250 bin kuruşun ilave edilmesini talep etti. Maliye Muhasebe-i Umumiye Müdürü Berberyan Efendi bunun bütçede açığa neden olacağını belirterek uygun görmediyse de Meclis, meselenin Dâhiliye Nezaretiyle görüşülerek karara bağlanmasını istedi³⁰. Bu sırada Meclis'te bulunan Maliye Nazırı Cavit Bey meselenin kendi nezaretine tekabül ettiğini belirterek Meclis'in talebini kabul etti. Dâhiliye Nezareti Bütçesi'nin harcırah kaleminden kesilmiş olan 100 bin kuruşun yeniden ilave edilmesi uygun görülerek mesele çözümlenmeye çalışıldı.³¹

Tabip tayinlerinde karşılaşılan sorunlardan bir diğeri görev yerlerinin mahrumiyetiydi. Zor Mebusu Mehmet Nuri Efendi yüz bin nüfuslu Genç Sancağına önceki sene bir tabip tayin edildiğini fakat “burada yol yok araba yok” diyen tabibin, tayinini vilayet merkezine aldırıldığını

²⁵ Karayaman, *a.g.e.*, s. 20.

²⁶ *Düstur*, II. Tertip, 5. Cilt, s. 362.

²⁷ Aydın, *a.g.m.*, s. 192; Necati Çavdar ve Erol Karıcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages*, Sayı 9/4 (Bahar) 2014, 255-286.

²⁸ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 411- 412.

²⁹ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 411.

³⁰ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 411-412.

³¹ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 412.

şikâyet olarak belirtti. Ayrıca tabiplerin 1500 kuruşluk maaşı yetersiz bularak görev yerlerine gitmedikleri bu durumda yapılması gerekenin maaşların artırılması olduğu belirtildi³². Hudeyde Mebusu Hakkı İlhami Bey ise bölgesi için tahsisat olduğu halde tabip gelmediğini ifade etti. Esat Paşa uzak olduğu için tayin bölgelerine gitmek istemeyen tabiplerin bulunduğunu bu konuda bir zorlama da bulunulamayacağını belirtti³³.

Sıhhiye bütçesinin en büyük masraf kısmı belediyelere ait olup ikinci sırada hükümet yer almaktaydı. Dolayısıyla salgın hastalıklarla ilk sırada mücadele etmesi gereken kurum belediyelerdi. Fakat belediyelerin pek çoğu hala iptidai şartlarda olduğundan hatta kimi yerlerde mevcut olmadığından salgın hastalıklarla mücadele açısından yetersiz kalınmaktaydı³⁴. Bu konuda Osmanlı'dan yeni ayrılan Bulgaristan ve Romanya'nın çok daha iyi şartlar altında olduğu Bulgaristan Hükümetinin belediye için yıllık dört yüz bin lira Romanya'nın ise beş yüz bin lira pay ayırdığı Esat Paşa tarafından dile getirilerek³⁵ meselenin bütçeye tekabül ettiğine dikkat çekti.

Bu noktada belediyelerin salgın hastalıklarla mücadeledeki yeri oldukça önemliydi. Zira içilecek su, şehrin temizliğini sağlama gibi toplum sağlığını ilgilendiren meseleler belediyelerin hizmet alanı içerisindeydi. Bu hizmetlerin iyi şartlarda verilebilmesi belediye gelirleriyle ilgili olup gelirlere ilişkin temel düzenleme 1914 yılında Rûsûm-ı Belediye Kanunu ile yapıldı. Kanun 25 Temmuz 1914 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlandı. İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi belediye hizmetinin tamamen “insan için, millet için, memleket için” olduğuna dikkat çekerek bunun iyi şartlar altında yapılabilmesinin ancak halktan vergi almakla mümkün olacağını belirtti. Her şeyden önce belediyelerin sahip oldukları maddi imkânlar hastalıklarla mücadeleyi azaltan veya arttıran sebeplerdi. Münih'te tifo vakası binde iki iken İstanbul'da bu oran binde otuz altıydı. Daha iki sene önce Ayestefanos'ta insanların koleradan öldüğü, belediyenin kuyuları muayene etmesi neticesi hastalığın önünün alınabildiği belirtildi. Kirkor

³² Tabiplerin özellikle salgın hastalıklarla mücadele söz konusu olduğunda maaşlarını yetersiz bulma hadisesi Osmanlı'da daha öncede görülmüştür. Hüdavendigâr Valiliği, kolera hastalığı ile mücadele etmek için hükümetten aşı ve ilave doktor talebinde bulunmuş fakat bu talebin karşılanması gecikince valilik tarafından 20 Aralık 1890 tarihinde bir şikâyet dilekçesi gönderilmiştir. Hükümet ise bu dilekçeye ilişkin verdiği cevapta, aşılardan zamanında gönderilmiş olduğunu fakat doktorların ilgili nizamnâmede belirlenmiş olan maaş tutarını düşük bularak bölgeye gitmek istemediklerini bildirmiştir. Hükümet, maaş durumlarında bir iyileştirme yapılması halinde, doktor sorununun çözüme kavuşturulabileceğini verdiği cevapta ayrıca belirtmiştir. Bkz. Kumaş, *a.g.m.*, s. 217.

³³ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 410-411.

³⁴ Esat Paşa'nın dile getirdiği sorunu yaklaşık yirmi yıl önce Anadolu ve Suriye'ye yaptığı seyahatte dile getiren Dr. Şerafettin Mağnumi gittiği ve gördüğü yerlerin pek çoğunda belediye imkânlarının olmadığını hatta bulunmadığını belirtmektedir. Erdek Kasabasının tıpsal topografyasını ifade ederken; şehrin havası ve sularının güzel olduğunu fakat kasabanın her türlü belediye ve sağlık hizmetlerinden yoksun kaldığını belirtmiştir. Kasabada henüz ne özel ne genel lağım yapılmamıştır. Bütün evlerin kirli suları açıktan sokağa dökülerek akıp gitmektedir. Bilgi için bkz., Mağnumi, *a.g.e.*, s. 110-111.

³⁵ *MMZC*; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 409.

Zöhrap Efendi'ye göre belediye vergisi arttırıldığı takdirde memleketin nüfus ve hayatı kurtarılabildi³⁶.

Fakat bu konuda genel yaklaşım halktan yeterince vergi alındığı bunun söz konusu edilememesi yönündeydi. Zira Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nun 6. maddesinde emraz-ı sâriyenin müstevli (yaygın) olması dışında şahısların belediyeye tedbir amaçlı yapacakları "tebhirat ve tathirat-ı fenniye hizmet müracaatları" için hizmet bedeli ödemeleri istenmekteydi³⁷. Meclis-i Ayan tarafından değerlendirilen kanunun ilgili maddesi hükümsüz kabul edilmiş (tayı edilmiş), bu nedenle madde görüşülmek üzere yeniden Meclis'e gelmiştir. Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi belediyelerin "...tifo gibi buna benzer sâri hastalıkların zuhurunda bir-iki makina gönderip tathirat-ı fenniyye (ilaçla temizleme)" yaptırması karşılığında ücret istemesini doğru bulmadığını belirterek. her şeyden önce belediyenin görevinin hastalığın yayılmasını engellemek ve bunun için erken tedbir almak olduğuna dikkat çekti. Dolayısıyla böyle bir talep halkın meselenin önemini fark etmesiydi ki olması gerekendi. Dahası belediyelerin bu işi parasız yapmaları halkın buna teşvik edilmesini sağlayarak salgınlarla mücadeleyi kolaylaştırıcaktı. Karahisar-ı Sahip Mebusu Salim Efendi, Abdullah Azmi Efendi'ye destek vererek maddeye "o emraz, müstevli haline gelmemesi için bunu meccanen belediyenin ifa etmesi" fıkrasının ilave edilmesini istedi³⁸. Encümen adına söz alan İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi belirtilen durumun şahıs istekleri karşısında alınan bir karar olduğuna dikkat çekti. Bir salgın durumunda bölgede tedbir alması gereken kuruluş zaten belediyelerdi. Yapılan tartışmalar neticesinde Meclis-i Ayan'ın maddeyi yok hükmünde kabulüne Meclis onay vermeyerek Diyarbekir Mebusu Feyzi Efendi'nin önerisi olan "Emraz-ı sâriye ve müstevliyeden maada ahvalde..." şeklindeki ifadenin eklenmesi uygun görüldü. Encümeninde ifadeye onay vermesiyle birlikte madde Meclis tarafından kabul edildi³⁹.

Sihhiye Bütçesinin yarattığı olumsuzluklardan biri hastane sayısındaki yetersizlikti. Osmanlı Devleti'nin bir ucundan diğerine neredeyse iki üç aylık mesafe olmasına rağmen dâülkelple (kuduz tedavi merkezi) ilgili bir meselede dahi tek tedavi merkezinin İstanbul olması Meclis tarafından eleştirildi. Meclis'e göre İstanbul dışında meydana gelen bir vakada neticenin ölüm olması kaçınılmazdı. Bu durum esasında cinayetti⁴⁰. Bütçenin yarattığı sıkıntılardan bir diğeri ödeneksizlikten dolayı yapılan hastanelerin dahi açılmamasıydı. Hüdavendigar Vilayeti İnegöl Kazası halkının verdiği bin liralık bağışla yarısı frengi, yarısı Gurebâ Hastanesi olarak yapılan yer imkân olmaması nedeniyle açılmamıştı. Ertuğrul Mebusu Mehmet Sadık Bey bölge halkının fedakârlığının neticesini görmesi gerektiğini, bunun için de

³⁶ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 42, I, s. 590-591.

³⁷ MMZC; D. 3, İçt. 1, İ. 27, I, s. 384.

³⁸ MMZC; D. 3, İçt. 1, İ. 27, I, s. 384.

³⁹ MMZC; D. 3, İçt. 1, İ. 27, I, s. 385.

⁴⁰ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, s. 408.

yeni çıkarılan belediye kanunundaki “duhuliye resminden” hastanenin açılmasına pay ayrılmasını istedi⁴¹.

Sıhhiye Müdür-i Umumisi Esat Paşa’ya göre salgın hastalıklarla mücadelenin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için bütçede ayrı bir kalemin mevcut olması gerekmektedir. Fakat Maliye Nazırı Cavit Bey bunun mümkün olmadığını, böyle bir durum karşısından ancak fevkalade bütçenin oluşturulacağını ifade etti⁴². Neticede salgın hastalıklarla mücadele için 1915, 1916 yılı Sıhhiye bütçelerine pek çok kez tahsisat-ı fevkalade ilaveleri yapılmak durumunda kalındı (Tablo 2). Hatta tahsisat-ı fevkaladeler dışında tahsisat-ı munzamaların da ilave edilmesi gerekti. Hükümet “emraz-ı sâriye ve müstevliye” için 1914-1915 (1330) senesi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesinin altıncı faslının üçüncü maddesine 1.000. 000 kuruşluk tahsisat-ı munzama ilave edilmesini Meclis’e teklif etti. Meclis Reisi Halil Bey 18 Şubat 1915’te gündeme alınan kanunun müstacelen (bir defa) görüşülmesini isterken böylece kanunun bir an önce çıkarılarak miktarın bir an evvel sarf edilmesinin sağlanmasını ve memleketin hastalıktan kurtulmasını temenni ettiklerini belirtti⁴³

Tablo 2: 1914-1918 Yılları Arasında Salgın Hastalıklarla Mücadele İçin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçesine İlave Edilen Tahsisat-ı Fevkaladeler

Tahsisat-ı Fevkaladenin Bütçe Yılı	Tahsisat-ı Fevkalade Kalemi	Tahsisat-ı Fevkalade Miktarı (Kırş)
1331	Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçesi	1.000.000 ⁴⁴
	Yen Cisri Mustafa Paşa ve Dimetoka’da inşa olunacak tahaffuz mevkileri için	2.000.000 ⁴⁵
1332	Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçesi	2.000.000 ⁴⁶
	Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyye bütçesinin 5 inci faslının 7 nci maddesine	3.000.000 ⁴⁷
	Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyye bütçesinin 5 nci faslının 7 nci maddesine emrazı sariyye masarifi olarak	1.500.000 ⁴⁸
	Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyyesi bütçesinin 5 inci faslının 7 nci maddesine emrazı sariye masarifi olarak	5.000.000 ⁴⁹
	Kinin tedariki için	500.000 ⁵⁰

⁴¹ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 408.

⁴² MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 412.

⁴³ MMZC, D. 3, İçt. 1, İ. 29, I, s. 414.

⁴⁴ *Düstur*, II. tertip, 7. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire 1329, s. 563.

⁴⁵ *Düstur*, II. tertip, 7. Cilt, s. 616; MMZC, D. 3, İçt. 4, İ. 8, II, s. 94-95.

⁴⁶ *Düstur*, II. tertip, 7. Cilt, s. 693.

⁴⁷ *Düstur*, II. tertip, 8. Cilt, İstanbul: Erkan Matbaası, 1928, s. 1170; MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 30, II, s. 28-29.

⁴⁸ *Düstur*, II. tertip, 8. Cilt, s. 1237; MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 30, II, s. 29.

⁴⁹ *Düstur*, II. tertip, 8. Cilt, s. 1318; MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 30, II, s. 29-30.

⁵⁰ *Düstur*, II. tertip, 8. Cilt, s. 1218; MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 33, II, s. 90.

2.2. 1916 (1332) Yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçe Görüşmeleri

Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazır Vekili Talat Bey 1915 (1331)yılı Bütçesinin 14 milyon 341 bin lira açık verdiğini bunu meydana getiren sebeplerden birinin Sıhhiye Bütçesine yapılan 80 bin liralık zam olduğunu belirtti. Dolayısıyla savaşın yol açtığı sıhhatsızlık hazırlanan bütçelerin öngörülenin kat be kat üstünde çıkmasına ve açığın sürekli artmasına neden olmaktadır. Bütçe miktarını arttıran nedenler; Sağlık personel sayısının artırılması, “emraz-ı sâriye ve istilâiye” masrafları, frengi mücadelesi için 40 bin liralık tahsisat verilmesiydi. Ayrıca Hıfzıssıhha Umumiye binasının yapım masrafı da bütçeyi arttıran nedenlerdendi⁵¹.

1916 yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçe görüşmeleri başladığı sırada mebuslardan İzzet Bey miktarı çok görmemekle birlikte dört yıl içerisinde miktarı on altı misline çıkararak nedenin ne olduğunu açıklanmasını ve sağlıkla ilgili neler yapıldığı konusunda bilgi verilmesini istedi. Meclis’e verdiği takririnde Sıhhiye Bütçesi’nin 1325 (1910) yılında 1.423.288 kuruş iken, 1331 (1915) yılında 15.255.006 kuruşa yükseldiğine dikkat çekti. Üstelik bunun içinde tahsisat-ı munzamalar bulunmamaktaydı. 1916 senesi için talep edilen miktar ise 22 milyonu geçmişti. İzzet Bey memleketin uzun zamandır salgın hastalıklarla mücadele etmekte olduğunu hatta durumun ırkı tehdit eder bir hale geldiğini verem, frengi gibi hastalıklardan ne yapılırsa yapılsın kurtulamadıklarını, bu nedenle konu hakkında ilim sahibi olan birilerinin ülkeye getirilerek mücadelenin yürütülmesi gerektiğini ifade etti⁵².

Bütçe encümen üyesi Fazıl Berki Bey, İzzet Bey’in ifadelerine tepki göstererek bu bütçeyle 30 milyonluk nüfusun sağlığını korumanın güçlüğüne belirtirken önceki hükümetlerin konuya ilgi göstermemelerini eleştirdi. Fazıl Berki Bey’e göre Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi’nin durumu âdetâ “vasait-i itfaiyyeden mahrum” bir İtfaiye Kumandanına benzemektedir. Dolayısıyla eldeki imkânların yetersizliği hastalıklarla mücadelenin önündeki en önemli engeldi. Sağlık konusunda hâlâ istenen seviyeye ulaşamamıştı. Fazıl Berki Bey para sarf etmekle, memurların sayısını artırmakla “maksada vâsıl olmak ve memleketi sârî ve mütevaris ve muzır hastalıklardan” kurtarmanın mümkün olmadığına dikkat çekti. Bu noktada sıhhiye müdüriyet-i umumiyesi, teşkilat açısından istenen hizmeti verememekteydi. Meselâ, tifüs hastalığı bir yerde ortaya çıkmakta daha mesele halledilemeden başka bir tarafta etkisini göstermekteydi. Bu nedenle Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye makamına her kim geçecek olursa olsun bundan daha iyi bir hizmette bulunmasına imkân yoktu. Üstelik mesele tabiplerin bilgisizliğinden kaynaklanan bir sorun da değildi. Bu nedenle dışarıdan uzman getirmekle mesele çözümlenemezdi. Zira getirilen uzmanların memleketin şartlarını, teşkilat yapısını bilmelerine imkân yoktu. Meclis takririn görüşmeye alınıp alınmaması yönündeki oylamaya, gerek olmadığı yönünde görüş beyan ederek İzzet Bey’in fikrine katılmadıklarını gösterdi⁵³.

⁵¹ MMZC, D. 3, İçt. 2, İ. 25, s. 509.

⁵² MMZC, D. 3, İçt. .2, İ. 26, I, s. 556-557.

⁵³ MMZC; D. 3, İçt.2., İ. 26, I, s. 556-557.

Bütçe görüşmelerinde öne çıkan bir diğer mesele Hükümetin Sıhhiye Bütçesi'nin beşinci faslının 10. maddesinde yer alan frengi tedavisi için 2 milyon lira ayırması, Bütçe Encümeninin ise miktarı 1.500.000 liraya indirmesiydi. Antalya Mebusu Hamdullah Emin Paşa duruma itiraz ederek frenginin pek büyük bir illet olduğunu, bu nedenle miktarın arttırılması için Meclis'e bir takrir vereceğini belirtti. Encümen adına söz alan Ayntab Mebusu Ali Cenani Bey encümenin konuyu hükümetle birlikte değerlendirerek sarf olunacak miktarı bu şekilde belirlemeyi uygun gördüklerini ifade etti. Meclis, Hamdullah Paşa'nın takririni görüşmeye almaya uygun bulmadı⁵⁴.

2.3. 1917 (1333) Yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçe Görüşmeleri

1917 yılı Bütçe (Muvazene-i Umumiye) Kanununu Meclis'e gönderen hükümet, bütçe masrafını 44.993.000 lira olarak belirlemiştir. Fakat Meclis Bütçe Encümeni (Muvazene-i Umumiye Encümeni) üç ay incelemede bulduktan sonra miktarın yaklaşık 46 milyon lira olmasını uygun gördü. Hükümetin teklif ettiği meblağ ile encümenin kabul ettiği miktar arasındaki 1 milyon liralık farka neden olan durumlardan biri sıhhiye bütçesine kinin bedeli olarak 50 bin liranın ilave edilmesiydi. Hükümet aynı zamanda Devlet kininini satarak gelir elde etmeyi planlamaktaydı⁵⁵.

Kinin tedariki için 3 Temmuz 1916 (1332) yılında çıkarılan muvakkat kanunla Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiye Bütçesine 50.000 Lira tahsisat-ı fevkalâde ilâve edildi⁵⁶. Sıtma ile mücadelede tek ilâç kinin olup devlet eliyle ve gerektiğinde parasız olarak dağıtılması yani "devlet kinini" uygulaması ilk olarak 1900'de özel bir yasa ile İtalya'da başlatılmıştı⁵⁷. Osmanlı Devleti İtalya'dakine benzer bir adımı 29 Mayıs 1913 yılında çıkardığı "Sıtmalı Mahallerde Fukara Ahaliye ve Zürrâya Meccanen Kinin Tevzîi Hakkındaki Nizamnâme"⁵⁸ ile atmıştı⁵⁹.

Sıhhiye Bütçesi görüşmeleri Meclis'te başladığı sırada Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da sağlığın ciddi anlamda tehdit altında bulunduğunu özellikle salgın hastalıkların memleketin şehirlerinden en ücra köşelerine varıncaya kadar her yeri kasıp kavurduğuna dikkat çekti. Bunun savaşa birlikte arttığını kabul etmekle birlikte Sıhhiye Umumiye Müdüründen hastalığın sınırlara yakın bölgeler dışında bu kadar yaygın olma sebebini açıklamasını istedi. Havran Mebusu Şekip Arslan Bey'de aynı konuya dikkat çekerek özellikle frengi mücadelesi için çok para sarf edildiğini bu paranın nereye ve ne suretle

⁵⁴ MMZC; D. 3, İçt.2, İ. 26, I, s. 557

⁵⁵ MMZC; D. 3, İçt.3, İ. 47, II, s. 402.

⁵⁶ Düstur 2. Tertip, 8. Cilt, İstanbul 1928, s. 1218. Kanun-ı Esasi'nin 101. Maddesi'ne göre tahsisat-ı fevkaladenin çıkarıldığı yılın bütçesine ilave edilmesi gerekmektedir

⁵⁷ Gürkan Sert ve Emre Dölen, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2 (2013), s. 71.

⁵⁸ Düstur 2. Tertip, 5. Cilt 5, İstanbul 1332, s. 506 – 507.

⁵⁹ Sert ve Dölen, *a.g.m.*, s. 72

sarf edildiğinin belirtilmesini ve hastalığın memlekette azalıp azalmadığının açıklanmasını Sıhhiye Umumiye Müdüründen talep etti⁶⁰.

Belirtilen konularla ilgili Meclis'e bilgi veren Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Vekili Adnan Bey⁶¹, salgınların bir önceki seneye oranla bu sene daha büyük tahribat meydana getirdiğini kabul ettiklerini bu arada Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi için yeni baştan bir teşkilât yapmak durumunda kaldıklarını belirtti. Zira savaşla birlikte eldeki vesait ve hekimler askeriyeeye verilmişti. Fakat buna karşılık askeriyeeden istifade edilerek özellikle memleketin hekim girmemiş kısımlarına ordu vasıtasıyla hekimlerin girmesi de sağlanmıştı. Salgınların önüne geçmek için yegâne yapılacak iş, "teşkilat ve teşkilatın nokta-i azimeti ve nokta-i hareketi" ancak buydu. Gerek 3. ordu mıntıkasında, gerekse 4. ordu mıntıkasında siviller adına askerî hekimlerden istifade edilmekteydi. Salgınların askerin bulunduğu sınır bölgelerinin dışında görülme ve yaygın hale gelme sebebi ise askerin sürekli hareket halinde olmasıydı. Ayrıca muhacir ve mültecilerde bu duruma büyük etkide bulunmaktaydı. Hastalıkların ortadan kaldırılması için imkânlar yeterli olmadığından bu konuda halk desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı⁶².

Adnan Bey salgınlarla mücadele için etüvlerin bulunmadığı yerlerde topraktan fırınlar yapılarak eşyaların buralarda temizlendiğini böylece bitlerin yok edilmeye çalışıldığını belirtti. An itibarıyla en tehlikeli salgın lekeli humma olup kolera yok hükmündeydi. Adnan Bey mücadeleyi tek başına Sıhhiye Nezaretinin yürütmesinin mümkün olmadığını konuya diğer nezaretlerinde destek vermesi gerektiğini örneğin Maarif Nezareti'nin halkın bilinçlenmesi konusunda kendilerine destek verebileceğini belirtti. Ayrıca kendi sorumluluk alanları dışında ahali barınma, yol gibi pek çok sorunla karşı karşıyaydı⁶³. Dolayısıyla mesele kendi yetki alanlarının dışına çıkmaktaydı.

Meclis daha ilk bütçe görüşmeleri sırasında salgın hastalıklarla mücadelenin sadece Sıhhiye Nezareti tarafından yürütülmesinin yeterli olmadığını belirtmişti. Bu işe başta Dâhiliye, Nafia ve Maarif Nezaretlerinin destek vermesi gerektiğine dikkat çekilmiş, bataklıklarla

⁶⁰ MMZC; D. 3, İçt.3., İ. 49, III, s. 48.

⁶¹ Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdai Efendi'ye uzanan köklü bir aileye mensup olan Abdülhak Adnan, babasının kadı olarak görev yaptığı Gelibolu'da 1882'de doğdu. Numune-i Terakki Mektebi'nden sınıf arkadaşı Neş'et Ömer'in etkisiyle 1899 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydoldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla ilişkisinin de etkisiyle henüz 2.sınıfta olduğu 1902 senesinde, daha iyi bir tıp eğitimi alma beklentisi ile Berlin'e gitti. Balkan ve I. Dünya Savaşlarında "Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umumisi" idi. I. Dünya Savaşı sırasında Alman ve Avusturya Hükümetleri üstün hizmetleri nedeniyle Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden 19 kişiye madalya ve nişanlar verdi. Kâtib-i Umumi Dr. Adnan Bey de 3. rütbeden Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) madalyası ile 2. rütbeden Avusturya Salib-i Ahmer nişanına lâyık görüldü. Sıhhiye Müdür-i Umumisi Esat Bey'in sağlık sorunları nedeniyle istifa etmesi üzerine, 1 Ocak 1917 tarihinde vekâleten onun yerine atandı. Sıhhiye Müdür-i Umumiliği'ndeki liyakatı göz önünde tutularak 8 Ekim 1918 tarihli irade ile asaleten atandığı bu görevinden 27 Mart 1919 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından azledildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006, s. 56-72.

⁶² MMZC; D. 3, İçt.3., İ. 49, III, s. 48-49.

⁶³ MMZC; D. 3, İçt.3., İ. 49, III, s. 49.

mücadele konusunda Nafia Nezareti'nin üzerine düşen görevi yerine getirmediği eleştirilmiştir⁶⁴. Bataklık alanlarla sıtma arasında ilişki olduğu XIX. yüzyılda hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devleti'nde net bir şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. 1880 yılında plazmodiyi tanımlayan Alphonse Laveran, sıtmayı latince bataklık anlamına gelen "palus" kökünden gelen "le paludisme" olarak isimlendirmiştir. İmparatorluğun sıtma karşıtı mücadelesinde öncü bir isim olan tabip Feyzullah İzmidi, "maraz-ı merzagi" ifadesini kullanarak hastalığın yayılımında bataklığın rolüne dikkat çekmiştir⁶⁵. Meclis tüm bunlara rağmen Nafia Nezareti'nin mevcut olan bataklık ve göllerin "büyüklerine büyüktür... Küçüklerine de zahmete değmez bir şeydir" diyerek mücadele etmekte yetersiz kalmasını daha savaştan önce eleştirmektedir⁶⁶.

Meclis eleştirisinde haklı olmakla birlikte bataklık kurutma ve tathir etme (temizleme) işi oldukça maliyetliydi. Küçük bir bataklığı kurutmak hem pahalı, hem başarısızlık riski barındıran bir meseleydi. Bu nedenle Nafia Nezareti bataklıkları tespit ettirmiş fakat bu işlemi stratejik ve seçkin bir tavırla yürütmek durumunda kalmıştı⁶⁷. Konuyla ilgili öneride bulunan Meclis; bataklık bölgelerde yaşayan halkın iyi yerlere nakledilmesini veya elli, yüz hanelik köylerin uygun yerlerde yeniden tesis ve teşkil edilmesinin uygun olacağını belirtti⁶⁸. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları mücadelenin istenen seviyeye ulaşmasını engellemiştir.

Adnan Bey, en fazla salgın hastalık görülen bölgelerin 3. ordu ile 4. ordu sahası olduğunu Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye'nin faaliyetlerini yürütürken bu iki mıntıkayı dikkate aldıklarını belirtti. Neticede bölgedeki iki büyük hekim Emraz-ı Sâriye Mücadele Riyasetine tayin edilerek, hem askerin ve hem de mülkiyenin hizmet-i sıhhiyeleriyle meşgul olmaları sağlanmıştı. Lekeli hummadan ölüm oranı önceki senelere nazaran azalmıştı. Frengi ile mücadele için muhtelif yerlerde frengi hastaneleri yapılmaktaydı. Adnan Bey yakalayabildikleri hastaları buralarda tedavi etmeye çalıştıklarını ayrıca dispanserlerin de yatmayan hastalara tedavi hizmeti verdiğini belirtti. Neticede sıhhiye için ayrılan bütçe buralara harcanmıştı⁶⁹.

Şemsettin Bey belirtilenlere göre Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi'nin salgınlar konusunda tedbir almaya çalıştığını ayrıca müdüriyetin dışında ona bağlı faaliyet yürüten bir de Meclis-i Âli-i Sıhhi'nin var olduğunu belirtti⁷⁰. Meclisin vazifesi "memleketin hayat-ı sıhhiyesine ait cihetleri hakkıyla tatbik etmek ve bunun için icap eden tedbirleri" hükümete göstermekti.

⁶⁴ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, s. 409

⁶⁵ Chris Gratien, "Toprakla Oynayan Mezarını Kazar" Osmanlı'da Sıtma ve Medeniyet, Çev. İsmail Yaşayanlar, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 36, Ağustos 2018, s. 43.

⁶⁶ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 409

⁶⁷ Gratien, *a.g.m.*, s. 44.

⁶⁸ MMZC; D. 3, İçt. Fevk., İ. 38, II, s. 409.

⁶⁹ MMZC; D. 3, İçt.3., İ. 49, III, s. 49.

⁷⁰ Meclis-i Alii Sıhhi, 3 Şubat 1914'te Meclis-i Mebusan'da görüşülen Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Kanunu neticesi Dâhiliye Nezaretine bağlı bir hale getirildi. Teşkilata bağlı üst kurum on iki kişiden oluşmaktaydı.

Meclis-i Ali-i Sıhhi'nin fen ve ilim nokta-i nazarından vereceği karara Dâhiliye Nezareti'nin tatbik etme mecburiyeti, salgın hastalıklarla mücadelede başarılı olunmasını sağlayacaktır⁷¹.

Şekip Arslan Bey, Adnan Bey'den frengi hastanelerinin sayısını ve nerelerde bulunduğunu belirtmesini istedi. Adnan Bey frengi hastanelerinin Kastamonu⁷², Bolu ve Bursa'da mevcut olup Çanakkale'de ise yapıldığını belirtti. Ayrıca birçok yerlerde hastane haline getirilmiş evler bulunmaktaydı. Bunların dışında dispanserler mevcut olup buralar aynı zamanda hükümet tabiplerinin muayenehaneleriydi⁷³. Dolayısıyla etkili bir mücadelenin yürütülmeye çalışıldığı belirtildi. Esasında frengi hastalığıyla mücadele konusunda ilk önemli adım 1883 yılında atılmıştı. Osmanlı ordusunun ıslahı için Almanya'dan getirilen Baron von der Goltz orduda pek çok askerin frengili olduğunu tespit ederek durumu padişaha bildirmişti. Hastalıkla mücadele için Alman Doktor Ernst von Düring önerilmişti. 1889-1902 yıllarında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Düring'e Tıbbiye'de Deri Hastalıkları ile Deri Dersi ve Polikliniği Profesörlüğü, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Başhekim Yardımcılığı, Ankara ve Kastamonu İlleri Genel Sağlık Müfettişliği görevleri verildi. Dr. von Düring 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan bir ekiple Anadolu'yu at üzerinde 14 kez taramış ve gittiği yerlerde hekimlere kurslar vermişti. Onun önerisiyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de yeni frengi hastaneleri yapılmasına karar verilmişti⁷⁴.

Diyarbakir Mebusu Zülfü Bey, Adnan Bey'den Sıhhiye bütçesinin müessesat olarak adlandırılan dördüncü kısmında yer alan Sıhhiye Memur Mektebi'yle ilgili bilgi vermesini istedi. Sıhhiye Memur Mektebi tabip olmayan yerlerde veya hekim olup da büyük kazalarda yardım amaçlı tabip muavini gibi memur yetiştirme amacıyla açılan okullardı. Adnan Bey bu memurlardan özellikle emraz-ı sâriye mücadelesinde bu sene ve bir önceki sene çok büyük oranda istifade edildiğini belirtti. Bu memurlar aşı yapmasını, sünnet etmesini, salgınların nasıl sirayet ettiğini ve sirayete nasıl mani olunacağını öğrenerek yetiştiklerinden yararları oldukça büyüktü⁷⁵. Zülfü Bey sıhhiye için iki üç ay tahsil gören bir kimseden istifade edilmesini doğru bulmadığını zira bunun hayata taalluk eden bir mesele olduğunu bu kadar kısa sürede bunun öğrenilemeyeceğini belirtti. Zülfü Bey'e göre bir adamın hayatı küçük bir sıhhiye memurunun

⁷¹ MMZC; D. 3, İçt.3 ., İ. 49, III, s. 49.

⁷² Frengiye karşı en etkili ve en geniş çaplı mücadelenin Kastamonu Vilayetinde verilme sebebi hastalığın endemik bir hal alması ve vilayet nüfusunun tamamına yakınına sirayet etmesidir. Frenginin buraya gelmesinde ve yayılmasındaki sebepler arasında; çoğunluğu Kastamonu Vilayetinden askere alınan Hassa efradının İstanbul'da genelevlerin yoğun olduğu Galata semtine yakın olmaları, hastalığı fuhuş yoluyla kaparak memleketlerine götürmelerine neden olmuştur. Ayrıca bölgeden İstanbul'a ve Rusya'ya olan işçi göçü diğer bir sebeptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şennur Şenel, 19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, Mart 2015 Beşeri Bilimler Sayısı, s. 260.

⁷³ MMZC; D. 3, İçt.3 ., İ. 49, III, s. 50.

⁷⁴ Çalık ve Tepekaya, *a.g.m.*, s. 212; Ahmet Şerif Bey, *Anadolu'da Tanin*, I. Cilt, (hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 420..

⁷⁵ Adnan Bey Küçük sıhhiye memurlarıyla ilgili olarak bütçeyle ilgili Meclis-i Ayana bilgi verdiği sırada konuya değinmiştir. Buna göre;

eline teslim edilemezdi. Eğer esaslı bir küçük sıhhiye memuru yetiştirilmesi gerekiyorsa da bunun Maarif Nezareti bünyesinde yetiştirilmesinin uygun olacağını belirtti⁷⁶.

Antalya Mebusu Hamdullah Emin Paşa memleketteki eleman eksiğine vurgu yaparak bunun yoktan iyi olduğunu belirtti. Edirne Mebusu Faik Bey bir düzeltmede bulunarak Zülfü Bey'in sıhhiye memurlarının yetişmesi ile ilgili söylediklerinin gerçeği yansıtmadığını buradaki eğitimin dört ay değil iki sene olduğunu üstelik mektebin dört beş seneden beri hizmet verdiğine dikkat çekti⁷⁷. İzmir Mebusu İhsan Onnik Efendi askerden kaçan birtakım adamların bu okulda tahsil görerek 600-800 kuruş maaşla üstelik askerlikten muaf olarak görev yaptıklarını insan hayatını teslim edecek yeterlilikte olmadıklarına dikkat çekti. Faik Bey Küçük Sıhhiye Memur Mektebinin yetiştirdiği tabip muavinlerinin hizmetlerinin herkes tarafından görüldüğünü bu nedenle okulun devam etmesi gerektiğini ifade etti. Ertuğrul Mebusu Mehmet Sadık Efendi Faik Bey'e destek vererek bu memurların kazalarda ve köylerde salgın olup olmadığını incelemesini yaptıktan ve rapor hazırladıktan sonra tabiplerin buralara gittiklerini belirtti⁷⁸. Dolayısıyla bu memurlar sağlık işlerinin yürütülmesinde öncü hizmet vermekteydi.

1917 yılı bütçesinin 9. Faslında yer alan "Müessesat-ı Sıhhiye Muhassasatı Beyoğlu Emraz-ı Zühreviyye Hastanesi" için 600 bin kuruş, Taşra Dâülkelpleri içinse 60 bin kuruş bütçeye ilave edildi⁷⁹. Osmanlı Devleti'nde kuduzla ilgili ilk önemli çalışmalar II. Abdülhamit döneminde Zoeros Paşa tarafından başlatılmıştı⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin ilk kuduz tedavi müessesesi olan İstanbul (Dersaadet) Dâülkelp Tedavihanesi 1887 yılında kurulmuş, ardından 1905 yılında yeni kuduz tedavi merkezi Selanik'te açılmıştı. Bütçeden sağlanan imkânla kuduz hastanesinin üçüncüsü 1917 yılında Sivas'ta açıldı⁸¹. Birinci Dünya Savaşı sırasında askeri personel ve halk arasında kuduz vakalarının artması üzerine Dr. Hayım Naum Bey Sivas'a getirilerek burada bir tedavi merkezi kuruldu⁸².

⁷⁶ MMZC; D. 3, İçt. 3., İ. 49, III, s. 51.

⁷⁷ MMZC; D. 3, İçt. 3., İ. 49, III, s. 51-52.

⁷⁸ MMZC; D. 3, İçt. 3., İ. 49, III, s. 52.

⁷⁹ MMZC; D. 3, İçt. 3., İ. 49, III, s. 54-55.

⁸⁰ Sultan II. Abdülhamit Dr. Aleksandre Zoeros Paşa, Dr. Hüseyin Remzi Bey ve Baytar Hüseyin Hüsnü Beyleri Fransa'ya Pasteur'a birinci mecdiye nişanını sunmak üzere göndermiştir. Ayrıca 1000 Osmanlı altını tutarındaki başlığını da bir enstitü kurmağa çalışan ilgililere teslim etmiştir. Paris'te beş aya kalarak kuduz aşısının hazırlanışını ve tatbikini ayrıca bakteriyolojideki yenilikleri laboratuvarlarda çalışarak ve özel dersler alarak öğrenen ekip kendi bilim dallarıyla ilgili incelemeleri yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda mikrobiyoloji tarihçesi üzerine bir deneme, *Mikrobiyoloji Bülteni*, Cilt: 4 Sayı: 3 Temmuz 1970, s. 163.

⁸¹ Hüseyin Muşmal ve Esra Semiz, Osmanlı Devleti'nde Kuduz Hastalığı ve Tedavi Süreci: Konya Örneği, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih'in Peşinde*, Yıl: 2018, Sayı: 20, s.248-249.

⁸² Tefik Sağlam, Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet, İstanbul 1941, s. 63.

1917 yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesinin sekizinci faslının birinci maddesine tahsisat-ı munzama⁸³ olarak Hükümet Hastaneleri için bir milyon kuruş ilave edildi. Hükümet tarafından hazırlanan kanun lâyihası 21 Şubat 1918 günü Meclis'te görüşüldü. Diyarbakir Mebusu Feyzi Bey kanunun hazırlanma gerekçesinde yalnız İstanbul'daki hastanelerin nazarı dikkate alınmasını eleştirerek, “emraz-ı sâriye ve emraz-ı efrenciyenin” taşrada büyük tahribat meydana getirdiğine dikkat çekti. Hatta taşradaki Sıhhiye Müdürlerinin merkeze müracaat ederek bu hususta tahsisat talep ettiklerini fakat şimdiye kadar bu yönde bir gelişme olmadığını, hastalıkların önü alınmadığı takdirde hükmünün günden güne artacağını, bu konu hakkında Sıhhiye Müdür-i Umumisi'nin izahat vermesini istedi. Konuyla ilgili açıklamada bulunan Maliye Nazırı Cavit Bey emraz-ı sâriye ve istilaiyye masrafının sıhhiye bütçesinde ayrı bir fasıl olduğunu ve o faslın tahsisatının zaten verileceğini bu nedenle yeniden bir tahsisat verilmesine lüzum olmadığını belirtti⁸⁴.

2.4. 1918 (1334) Yılı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçesi

1918 yılı Sıhhiye Nezareti bütçe görüşmeleri, Musul Mebusu Mehmet Emin Bey'in Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nden hastalıkların (tifüs) seyrine yönelik bilgi istemesi ile başladı. Bütçe encümeni adına söz alan Halep Mebusu Artin Efendi savaşın yol açtığı salgınların memlekette meydan getirdiği tahribatın büyüklüğünü ifade ederek “Harp, istilâyı tevlid eyledi. İstilâ, muhacereti ve nakli nüfusu tevlid eyledi. Nakli nüfus ve muhaceret, açlığı, çıplaklığı tevlid eyledi. Açlık, çıplaklık da şimdi bahsedilen menhus ‘tifüsü’ tevlid eyledi...” sözleriyle savaşın ortaya koyduğu tabloyu ifade etti. Artık savaşın son yılında ülkedeki en önemli salgın hastalık tifüstü. Artin Efendi'ye göre salgınların engellenmesi için bütün dünyanın terk-i silah etmesi gerekmektedir. Sağlık konusu ancak ondan sonra değerlendirilebilirdi. “Bizim hayata karşı hürmetimiz bu derece iken, dönüp de umur-ı sıhhiye ile meşgul olmaklığımız ne kadar gülünç bir şeydir... Biz evvela hayat-ı insaniye riayet etmeyi öğrenelim. Ondan sonra umur-ı sıhhiyeyi düşünelim.” diyen Artin Efendi içinde bulunulan durumda sıhhiye bütçesinin beyhude bir külfet olduğunu belirtti. Bu nedenle en iyisi bütçenin ilga edilmesiydi⁸⁵. Artin Efendinin sözlerine tepki gösteren Mamuratülaziz Mebusu Mehmet Sait Efendi ve Divaniye Mebusu Fuat Beyler savaşın, hayatlarını müdafaa amacıyla yapıldığını böyle bir durumda hayata karşı bir hürmetsizliğin söz konusu olmadığını ifade ettiler⁸⁶.

Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey Sıhhiye Müdüriyeti'nin kurulmasındaki en esaslı sebebin memlekette hastalıkların yayılmasına engel olmak olduğunu belirterek müdüriyetin bu konuda neler yaptığını açıklamasını istedi. Salgın hastalıklar arasında özellikle frengi ve diğerlerinin gençlere sirayet ettiğini belirterek memleketin birçok noktasında ailelerin söndüğüne şahit

⁸³ Herhangi bir nazırın bütçede yer alan miktarı aşması ve arttırması mümkün değildi. Buna rağmen verilen tahsisatın üstünde bir masraf söz konusu olduğu takdirde ancak bir kanunla alınabilirdi. Ek olarak verilen bu tahsisata “tahsisat-ı munzama” denilirdi. Öztel, *a.g.e.*,s. 33-34.

⁸⁴ *MMZC*; D. 3, İçt. 4, İ. 54, s. 415.

⁸⁵ *MMZC*; D. 3, İçt. 4, İ. 56, s. 487-488.

⁸⁶ *MMZC*; D. 3, İçt. 4, İ. 56, s. 488

olduğunu ifade etti. Özellikle Şam, İstanbul gibi şehirlerde frenginin yarattığı tahribat büyüktü. Son dönemdeki lüzumsuz kazançlar bu hastalığın yayılmasına sebebiyet vermişti. İlgili hastalığın masum insanları da etkilediği ailelerin bu durumdan mustarip olduğu bu konuda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin ne tedbir aldığı açıklamasını istedi. Diyarbekir Mebusu Feyzi Beyde ifadeleri destekleyerek "Evvvelce bizim memlekette frengili olarak binde bir kişiye, yirmi binde bir kişiye tesadüf etmezdik. Bu hastalık hiç yokken" şimdi hızla yayılmaktaydı. Üstelik hastalığı tedavi edecek imkânlar mevcut değildi. Salgın dolayısıyla hastanelerde yatan asker veya sivillerin yarından fazlası bu hastalığa yakalanmıştı. Dolayısıyla müdüriyetin ne gibi çalışmalarda bulunduğunu açıklaması istendi⁸⁷.

Sıhhiye Müdürü Umumî Vekili Dr. Adnan Bey, memlekette yaptığı seyahatler neticesi elde ettiği kanaate göre bütün ülkede sıtmanın diğerlerinden daha yaygın bir hastalık olduğuna dikkat çekti. Bu noktada frengi ikinci derecede kalmaktaydı. Zira frengi, sıtma kadar halkı kuvvetten düşüren bir hastalık değildi. Frengi için mevcut Bolu ve Kastamonu hastanelerinin dışında da daha pek çoklarının açılmasının lazım olduğunu fakat meselenin bütçe meselesi değil yetişmiş eleman eksikliği olduğuna dikkat çekti. Ayrıca sıtmadan kininle tedavi edilip kurtulmak yeterli değildi. Hastalığın yıllarca hekim gözetiminde bulundurulması gerekmektedir⁸⁸.

Frengi içinse birtakım tedbirler alındığını bunlar arasında en yaygın olanın fuhuşun kontrol altına alınması olduğunu belirtti. Fakat Prof. Wassermanın da⁸⁹ dediği gibi bu "bir yüzlü bir tedbirdi". Zira burada sadece kadınların muayene edilmesi yeterli olmamakla birlikte en azından hastalık kontrol altında tutulmaya çalışılmaktaydı. Küçük şehirlerde mücadele konusunda daha iyi bir usul bulduklarını küçük dispanserler, muayenehaneler açarak oraya gelenlerden yakalayabildiklerini tedavi ettiklerini, isimleri defterlere kayıt etmek suretiyle hastaları takibe aldıklarını belirtti. Ayrıca frengi tedavisi için hastalardan on para bile alınmadığı, hatta tedavide kullanılan "Salvarsan" ilâcının⁹⁰ pahalı olmasına rağmen para alınmadan dağıtıldığını belirtti. Neticede ilaç bütçeden verilen para ile temin edilmekteydi. Tüm bunlara rağmen mücadele yeterli değildi. Zira mücadele için büyük bir teşkilâta ihtiyaç vardı⁹¹.

⁸⁷ MMZC; D. 3, İçt. 4, İ. 56, II, s. 489

⁸⁸ MMZC; D. 3, İçt. 4, İ. 56, II, s. 489-490

⁸⁹ Alman bakteriyolog August von Wasserman (1866-1925) ve meslektaşı Albert Neiser günümüzde "Wasserman Testi" olarak bilinen frenginin tespiti için kullanılan ilk tanı testini geliştiren bilim insanıdır. Bu kan testi sayesinde semptomsuz hastalarda bile frengi tespit edilebildi. Elaine A. Moore, Lisa Marie Moore, *Encyclopedia of Sexually Transmitted Diseases*, Mcfarland & Company Inc. Publishers, North Carolina, 2008, s. 254..

⁹⁰ Almanya dünyayı kasıp kavuran kuşaktan kuşağa geçen bu salgına karşı "Neosalvarsan" adlı bir ilaç elde etmişti. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletlerinin Almanya ile imzaladığı Versay Antlaşması'nın bir hükmünde Almanların frenginin tedavisinde kullandığı "Neosalvarsan" adlı ilacın yapılışını açıklamalarını istemiş oldukları ancak; Almanlar'ın ilacın nasıl yapıldığını söylemediklerini görmekteyiz. Bkz. Fatma Bulut, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: "Frengi", *Tarih Okulu, İlkbahar 2009, Sayı III*, s. 114.

⁹¹MMZC; D. 3, İçt. 4, İ. 56, II, s. 490.

Meclise göre frengi savaşın maddi tahribatının yanında manevi tahribatının da bir göstergesiydi. Basra Mebusu Ahmet Hilmi Bey, Adnan Bey'in zührevi hastalıkları ikinci derecede telakki edilecek maraz olarak nitelendirmesini doğru bulmadığını belirtti. Zira hastalığını yayılma hızı, uzun yıllar sonra bile etkisini gösterecek olması ve çocuklara kadar sirayet etmesi bunun ciddiye alınması gerektiğinin göstergesiydi. Ahmet Bey işittiği ve bazı yerlerde gördüğü kadarıyla birtakım umumhanelerin yapıldığını fakat sıhhi anlamda şartların uygun olmadığını dahası oraya kimlerin gideceğine yönelik bir düzenlemenin bulunmadığına dikkat çekti⁹². Hükümetin durum karşısında kayıtsız kalmasını eleştirerek "Bunları tahdîd etmek Hükümetin vazifesidir. Binaenaleyh, bunun sirayetinin tahdit ve men edilmesini Hükümetten ve Sıhhiye Nezaretinden" temenni ettiklerini belirtti⁹³. Esasında hükümet 18 Ekim 1915 tarihinde yayımlandığı "*Emraz-ı Zühreviyenin Men'i Sirayeti Hakkında Nizamname ve Talimatnamede*" umumhaneler ve fahişeler hakkında uygulanacak yasal prosedürü ve zührevi hastalıkların yayılmasına mani olmak üzere özel bir teşkilat kurulmasını ve bu teşkilatın İstanbul'da Polis Müdürlüğü'ne, taşrada ise mahalli mülki makamlara bağlanmasını karar altına almıştı⁹⁴. Fakat ortaya çıkan durum tedbirlerin yetersiz kaldığının göstergesiydi.

Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey Sıhhiye Müdüriyyet-i Umûmiyesinin çalışmalarını şükranla karşılamakla beraber devlet kininin her yere sevk edilemediğini belirterek Adnan Bey'den bunu ne şekilde gerçekleştirmeyi düşündüklerini sordu. Adnan Bey ellerinde bir Nizamnamenin olduğunu buna göre hareket ettiklerini, Devlet kinini Ziraat Bankaları üzerinden sattıklarını belirtti. Ziraat Bankaları da en mühim "bâyi'-i sâni" olmak üzere maliye tahsildarlarını bu işte kullanmak suretiyle köylere kadar gönderilmesini sağlamaktaydı. Her ne kadar devlet bunu kendi göndermeyi düşünmüşse de elde vasıta yokluğu bunun başarılı olmasını engellemişti. Hatta mebuslardan ricacı olunduğunu, seçim bölgelerine giderken kinin götürmelerinin müdüriyet tarafından talep edildiğini belirtti. Adnan Bey ayrıca gelecek yıl kinin bulmakta zorlanacaklarına dikkat çekerek Almanya'nın bunu artık güçlkle verdiğine dikkat çekti⁹⁵.

Bayazıt Mebusu Mehmet Şefik Bey Siverek'e kadar yaptığı bir seyahat esnasında kinin dağıtımında birtakım usulsüzlüklerle ilgili şikâyetler aldığını belirtti. Ziraat Bankalarının kinini istedikleri kişilere dağıttığı hatta köylere göndermediği şikâyet edilen konulardı. Bu nedenle dağıtımın "muntazam bir vasıtaya veyahut bir hesap ve kitaba raptetmek suretiyle" yapılması

⁹² Tanzimat döneminde fuhuşhanelere hukuki meşruiyet verildi. Fakat diğer taraftan fuhşun azaltılması yönünde mücadele edildi. Osmanlı Devlet'inde fuhşun ve umumhanelerin yayılması başta frengi olmak üzere zührevi hastalıkların da salgın şeklinde görülmesine yol açtı. Hükümet kendi kontrolündeki umumhanelerde fahişelerin hastalıklarını teşhis edip tedavi olana kadar işten el çektirmek suretiyle çözüm üretmeye çalışmıştı. Bilgi için bkz. Engin Kırılı, "Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımda Yaşanan Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2010/2, Sayı:12, s. 48.

⁹³ MMZC; D. 3, İçt. 4, İ. 56, II, s. 490-491.

⁹⁴ Kemal Yakut ve Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi", *Kebikeç /31*, 2011, s.285.

⁹⁵ MMZC; D. 3, İçt. 4, İ. 56, II, s. 492.

uygun olardı. Ayrıca müdüriyetin İstanbul'da bu tevziatı yapıp yapmadıklarına dair bilgi vermesini istedi. Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'de kininin önemine dikkat çekerek Almanya'nın bunu neden vermediğinin sebebinin açıklanmasını isterken devletin böyle bir meselede tevessülde bulunması lazım geldiğini belirtti. Adnan Bey, Ziraat Bankası üzerinden kinin dağıtımının şimdilik tecrübe edildiğini ertesi sene bundan vazgeçip başka bir yoldan sattırmaya çalışabileceklerini ifade etti. Almanya'dan kinin temini meselesine gelince kinin hammaddesi olan kınakına bitkisi Cava'dan getirilmekteydi. Almanya bunu getirmediği takdirde ilacın yapımı sıkıntıya düşecekti. Buna mukabil hükümet, kinin talebini Almanya'ya iletmişti. Hatta kendilerinden istenilen hintyağı tohumuna karşılık talep edilen kininin şimdilik temin edildiğini belirtti⁹⁶.

Sonuç

İnsanlık tarihi içinde rolü tartışılmaz olan salgın hastalıklar, Birinci Dünya Savaşı boyunca pek çok insanın ölümüne neden olurken aynı zamanda pek çoklarının sağlıksız bir hayat sürmesine yol açtı. Osmanlı Devleti daha savaştan önce salgın hastalıklarla mücadele etmek maksadıyla yeni bir sağlık teşkilatı kurmak istemiş bunun sonucunda Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi bağımsız bir bütçeye kavuşturulmuştu. Salgın hastalıklarla mücadele açısından önemli olan bu adım Meclis-i Mebusan tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Meclis'e göre durum insan sağlığına verilen değer artmasıydı.

Meclis-i Mebusan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Bütçesini denetlemekle yetkiliydi. Birinci Dünya Savaşı boyunca müdüriyetin bütçe görüşmelerinde öne çıkan meseleler; memleketteki tabip ve hastane sayısındaki yetersizlik, belediyelerin iptidai şartlar altında bulunması ve dolayısıyla salgınlarla yeterli mücadele de bulunulamamasıydı. 1917 yılına gelindiğinde salgın hastalıklar gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da halk sağlığını ciddi anlamda tehdit eder boyuta ulaşmıştı. Bunun en önemli göstergelerinden biri tahsisat-ı fevkalade miktarındaki artışı. Meclis bütçeye aktarılan tahsisatlara rağmen hâlâ salgın hastalıklarla mücadelenin başarılı bir şekilde yürütülemediğinden şikâyetçiydi. Özellikle frenginin yayılmasının engellenmesi için hükümetin yasal yaptırımında bulunması istenmekteydi. Sağlık personelinin niteliği Mecliste eleştiriye neden olan konular arasındaydı. Özellikle ara hizmette kullanılan küçük sıhhiye mektebi mezunlarının salgınlarla mücadele için yeterli eğitimden geçmedikleri bu nedenle mücadelenin başarılı bir şekilde yürütülemediği belirtildi. Bazı mebuslara göre ise içinde bulunulan şartlar altında durum "hiç yoktan iyi" şeklinde değerlendirilmeliydi. 1918 yılına gelindiğinde ise ülkenin içinde bulunduğu sıhhsizliğe neden olan durumun savaşa girme kararı olduğu belirtilirken salgın hastalıkların yarattığı etki savaşa girme kararının sorgulanmasına neden olmuştur.

⁹⁶ MMZC; D. 3, İct. 4, İ. 56, II, s. 492.

Neticede salgın hastalıklarla mücadele için Birinci Dünya Savaşı boyunca Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesine pek çok kez tahsisat-ı munzama ve fevkaladeler ilave edildi. Buna rağmen salgın hastalık tehdidi her geçen yıl artmaya devam etti. Halkın temsilcisi olmak sıfatıyla Meclis, memleketin içinde bulunduğu sıhhsizliği bütçeyi değerlendirdiği sırada dile getirerek denetleyici yetkisini kullanmaya çalıştı.

Kaynakça

1.Arşiv ve Resmi Yayınlar

Düstur, II. tertip, 1. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1329.

Düstur, II. Tertip, 5. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1332.

Düstur, II. Tertip, 6. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire 1334.

Düstur, II. Tertip, 7. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire 1336.

Düstur, II. Tertip, 8. Cilt, İstanbul: Erkan Matbaası, 1928.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: İçtima-i Fevkalade, İnikad: 38, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: İçtima-i Fevkalade, İnikad: 42, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 1., İnikad: 25, I.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 1., İnikad: 27, I.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, İnikad: 26, I.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, İnikad: 29, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, İnikad: 30, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, İnikad: 33, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, İnikad: 47, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, İnikad: 49, III.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, İnikad: 8, I.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, İnikad: 54, II.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, İnikad: 56, II.

II. Kaynak Eser ve İncelemeler

Ahmet Şerif Bey, *Anadolu'da Tanin*, I. Cilt, (hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Aydın, Erdem. "IX. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15(15) 2004:185-207.

- Bulut, Fatma. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, *Tarih Okulu*, İlkbahar 2009, Sayı III: 109-123.
- Çalık Ramazan ve Tepekaya, Muzaffer. “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2006: 205-228.
- Çavdar, Necati ve Karcı, Erol. “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages*, Sayı 9/4 (Bahar) 2014, 255-286.
- Dağlar, Oya. *War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire(1912-1918)*, Haarlem: SOTA 2008.
- Gratien Chris, “Toprakla Oynayan Mezarını Kazar’ Osmanlı’da Sıtma ve Medeniyet”, Çev. İsmail Yaşayanlar, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 36, Ağustos 2018: 42-48.
- Hot, İnci. *Sihhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2001.
- Karayaman, Mehmet. *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008.
- Kılıç, Selda. I. Balkan Savaşı Dönemi’nde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (Kolera Salgını), *IX. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2005.
- Kırlı, Engin. “Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımında Yaşanan Değişim”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2010/2, Sayı:12: 39-51.
- Kumaş, Nursal. “Bursa’da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 21, 2011/2: 213-241.
- Mağnumi, Şerafettin. *Bir Osmanlı Doktorunun Hatıraları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, (Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Cahit Kayra), Boyut Kitapları, 2008 İstanbul.
- Moore, Elaine A.& Moore Lisa Marie. *Encyclopedia of Sexually Transmitted Diseases*, Mcfarland & Company Inc. Publishers, North Carolina 2008.
- Muşmal, Hüseyin ve Semiz, Esra. “Osmanlı Devleti’nde Kuduz Hastalığı ve Tedavi Süreci: Konya Örneği”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, Yıl: 2018, Sayı: 20: 235-267.
- Özdemir, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- Öznel, Muharrem. *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul 2009.
- Sağlam, Tefvik. *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, İstanbul 1941.

- Sayı, Hasan Basri. *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Sert, Gürkan ve Dölen, Emre. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2 (2013): 69-86.
- Şenel, Şennur. "19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, Mart 2015 Beşeri Bilimler Sayısı: 256-274.
- Temel, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar* 6, İstanbul 1998: 227-243.
- Uğuz, Sacit. "1895 Tarsus Kolera Salgını", *History Studies International Journal of History*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı 2012: 437-448.
- Unat, Ekrem Kadri. "Osmanlı İmparatorluğunda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme", *Mikrobiyoloji Bülteni*, Cilt: 4 Sayı: 3 Temmuz 1970: 159-175.
- Yakut, Kemal ve Yetkin, Aydın. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi", *Kebikeç*, 31, 2011: 275-307.
- Yıldırım, Nuran. "Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006: 56-72.